

بررسی تطبیقی کنوانسیون‌های بین‌المللی و آموزه‌های

فقهی در خصوص حقوق جنگ

دکتر حسن موثقی^۱

چکیده

جنگ یک رفتار غیر متعارف در روابط میان دول محسوب می‌شود اما در طول تاریخ بشر آن چنان تکرار گردیده که گویا بدون وقوع آن امکان حیات پادشاهان، امپراطوران و سلاطین وجود نداشت در حالی که با اندکی خویشتنداری می‌شد به این رویداد تلخ پایان داد. آن چه که در حیات بشری در طول قرن‌های گذشته اتفاق افتاده این بود که بسیاری از پادشاهان مقتدر و باصلابت چنین می‌اندیشیدند که تنها راه حفظ تاج و تخت انتخاب یکی از دو شیوه غالب و فاتح شدن یا مغلوب و شکست خوردن است در حالی که تجارب دوستی و وحدت کشورها در بسیاری از عرصه‌های تاریخی خام بودن این خیال را به اثبات رسانده است و اصلاً یکی از اهداف ارزشمند تمام ادیان الهی و به ویژه دین رحمت آور اسلام پایان دادن به جنگ، کشتار، تجاوز، خونریزی و وحشیگری در جهان با برافراشتن پرچم توحید و اطاعت از آموزه‌های پیامبران موحد و صلح‌دوست الهی است. در این رابطه اسلام نیز گامهای بی نظیری برداشته و مقررات فقه راجع به حقوق جنگ و رعایت اخلاق در عرصه پیکارها از همه اسناد بین‌المللی که تاکنون به تصویب رسیده فراتر و ارزشمند تر است که مطالعه مطالب بعدی صحت این فرضیه را اثبات خواهد کرد.

واژگان کلیدی: حقوق جنگ، آموزه‌های فقهی، کنوانسیون‌های بین‌المللی، جنگجویان، اسرای جنگی

مقدمه

با اندکی وقت برای ورق زدن تاریخ گذشته بشر به یکی از عجیب ترین و خشن ترین ارتباطات بشری برخورد می کنیم که علمای حقوق از آن با عنوان جنگ یاد می کنند. گفته شده که مراد از جنگ که از آن با عنوان رویارویی نظامی نیز یاد می شود عبارت است از درگیری نظامی و مسلحانه در کشور با هدف بزانو در آوردن و مطیع کردن کشور مقابل به نحوی که تابع خواست و مطامع کشور فاتح گردد. جنگ به خودی خود پایان بخش روابط دوستانه دولت هاست و تقلیل روابط یا قطع آن نتیجه طبیعی این خشونت گسترده و پر حجم است که از آن با نام جنگ یاد می کنیم (مساعلی و ارفعی، ۱۳۷۳، ص ۴) این برخورد خشونت بار با حضور موارد زیر به عنوان برخورد مسلحانه دولت ها شناخته می شوند:

۱- وجود دول مستقل و دارای استقلال خارجی

۲- شروع حمله مسلحانه به صورت فیزیکی و قابل مشاهده

۳- حجیم، گسترده و موثر بودن یورش نظامی به نحوی که تصرف اراضی را در پی داشته باشد

۴- اعلام جنگ به صورت رسمی قبل از آغاز حمله نظامی

۵- حضور جنگجویان رسمی و نظامیان که مطیع و گوش به فرماندهان خود باشند

اما جنگ همانگونه که از ماهیت آن نیز معلوم است اصولاً واجد دو وصف عادلانه و تجاوزکارانه می باشد به این ترتیب اگر کشوری مورد حمله نظامی قرار گرفت البته در عصر کنونی که سال ۲۰۱۶ میلادی است می تواند با توسل به بند ۴ ماده ۲ منشور که کلیه اعضا را مکلف ساخته در روابط بین المللی خود از تهدید به زور یا استفاده از آن بر علیه تمامیت سرزمینی و یا استقلال سیاسی کشورها که با اهداف سازمان ملل مغایرت دارد اجتناب نموده و همینطور ماده ۵۱ منشور از حق ذاتی دفاع از خود صحبت می کند به کشورهای قربانی اجازه داده که با اخذ تدابیر و تاکتیک های جنگی با حداکثر توان خود به مقابله با متجاوز بر خیزد (ظریف و سجاد پور، ۱۳۸۹، صص ۱۵۹-۱۴۳). بدین ترتیب جنگ در صورت اخیر توجیه عادلانه ندارد اما در صورتی که جنگ بدون اعلام رسمی آغاز شود تجاوز محسوب می شود به ویژه که طی قطعنامه ۳۳۱۴ مصوب ۱۴ دسامبر ۱۹۷۴ مجمع عمومی که این نوع جنگ را به عنوان اعمال تجاوز کارانه یا با اندکی مسامحه جنگ تجاوزکارانه معرفی کرده است که با حمله نظامی به خاک یک کشور، اشغال نظامی موقت یا دائم، الحاق بخشی از خاک یک کشور به خود، موشک باران هوایی یا کاربرد سلاح های دور برد، لشکر کشی دریایی به بنادر یا سواحل، تهاجم نظامی به نیروهای نظامی کشورهای دیگر، نقض پیمانهای فیما بین و اعزام مزدور و همکاری و تسهیل امکانات برای یک کشور به جهت تجاوز به دیگری و استمرار حضور جابرا نه وی جنگ نامشروع و تجاوزکارانه محسوب خواهد شد (ضیائی بیگدلی، ۱۳۹۳، صص ۴۹۱-۴۹۰)

به غیر از کنوانسیونهای بین المللی که سعی در به کنترل در آوردن و قطع مخاصمات مسلحانه میان دولت ها دارند ادیان الهی از جمله اسلام نیز با این گونه اقدامات از بدو ظهور خود مخالف است مگر در صورت دفاع از خود در برابر حمله ناجوانمردانه دیگر کشورها و در آیات زیبا و متعدد قرآن تمایل به صلح را در مخیله بشر تقویت و تبلیغ می کند بر خلاف اندیشه های خام و مغرضانه پاره ای از نویسندگان بی خبر از محتوای زرین اسلام آن را دین شمشیر معرفی کرده اند حال آن که در هیچ زمان و مکانی این قضاوت سطحی معتبر نبوده و نخواهد بود (ماه پیشانیان، ۱۳۹۰، صص ۱۶۱-۱۶۰)

مبحث اول: کنوانسیون‌های بین‌المللی راجع به حقوق جنگ

در یک جمع بندی مختصر و وافی به مقصود می‌توان حقوق جنگ را آن دسته از مقررات حقوق بین‌الملل قلمداد کرد که بر استفاده دولت‌ها از اقتدار نظامی حاکم و ناظر است. این حقوق مختص زمان مناسبات مسلحانه یا جنگ است و آن عبارت است از مقرراتی که جنگجویان هر یک از دو طرف باید حد و حدود پیشروی و رفتارهای نظامی خود را تحت کنترل درآورند و از خودسری جلوگیری شود. بدین ترتیب حقوق جنگ مشروعیت خود را از منابع زیر اخذ می‌نماید:

اندیشه‌های گروسوس در کتاب حقوق جنگ و صلح، افکار ریچارد زوخ با عنوان حقوق و دادرسی جنگی، قسمت اول کتاب وان بینکرشوک هلندی با عنوان مساعل حقوق عمومی که مربوط به قوانین جنگ است، مجموعه قواعد مربوط به جنگ نوشته فرانسس لیبر آمریکایی، اعلامیه لندن ۱۹۰۹ و پاریس ۱۸۵۶ در باب اصول جنگ دریایی، عهدنامه ۱۸۶۴ ژنو راجع به حمایت از مصدومان جنگ، اعلامیه سن پترزبورگ ۱۸۶۸ راجع به ممنوعیت کاربرد سلاح‌های خاص، اعلامیه بروکسل ۱۸۷۴ در باب رسوم و مقررات جنگ با تفکیک افراد نظامی از غیر نظامی، عهدنامه لاهه ۱۸۹۹ راجع به حقوق جنگ، عهدنامه ۱۸۶۴ ژنو راجع به جنگ دریایی، عهدنامه ۱۹۰۴ لاهه در مورد مصونیت امداد رسانی کشتیهای بیمارستانی، عهدنامه ۱۹۰۶ در باب حمایت از مصدومان جنگی، عهدنامه ۱۹۰۷ راجع به حقوق جنگ و بیطرف ماندن در جنگ، عهدنامه واشینگتن ۱۹۲۲ در خصوص محدودسازی سلاح‌های دریایی، پروتکل ۱۹۲۵ راجع به منع کاربرد مواد سمی در جنگ، عهدنامه ۱۹۲۹ در باب شیوه رفتار با اسرای مجروح و غیر مصدوم جنگی، پروتکل ۱۹۳۰ راجع به اصول جنگ در دریاها، قرارداد ۱۹۳۵ در باب حفاظت از بناهای تاریخی در زمان جنگ، پروتکل لندن ۱۹۳۶ در باب ممنوعیت حمله زیر دریایی‌ها به ناوهای بازرگانی، عهدنامه ۱۲ اوت ۱۹۴۹ که مهمترین سند حقوق جنگ است که راجع به سرنوشت اسرای مجروح جنگی، مجروحان جنگهای دریایی، رفتار با اسرای جنگی و افراد غیر نظامی در زمان جنگ می‌باشد و همینطور قرارداد لاهه ۱۹۵۴ در باب حفظ آثار فرهنگی در جنگها، پروتکل ۱۹۷۷ الحاقی به آن، قرارداد ۱۹۷۷ راجع به منع صدمه به محیط زیست در زمان جنگ، عهدنامه ۱۹۸۱ راجع به محدودیت یا ممنوعیت کاربرد سلاح‌های غیر متعارف و آتش‌زا و در نهایت کنوانسیون منع گسترش سلاح‌های کشتار جمعی ۱۹۶۸ همه و همه از منابع قانونی و مدون حقوق جنگ هستند (ضیائی بیگدلی، ۱۳۸۰، صص ۸۲-۸۱-۸۰-۷۹-۷۸-۷۵).

مبحث دوم: آموزه‌های فقهی اسلام در باب حقوق جنگ

طی قرون متمادی بسیاری از نادانان و جاهلان تاریخ بدون کوچکترین شناخت از اسلام و پیامبر شریف آن حضرت محمد (ص) از باب جهالت و نفع طلبی، اسلام را دین پیرو و مبلغ جنگ معرفی کرده‌اند حال آن‌که خود فراموش کرده‌اند که آغازگر جنگهای صلیبی مسلمانان نبودند بلکه این متجاوزین اروپایی بودند که چشم دیدن انوار مقدس اسلام را نداشتند و با دروغ و حلیه و مظلوم‌نمایی مردم عوام اروپایی را فریب داده و دسته‌دسته به سوی جبهه‌های پیکار تجاوزکارانه سوق می‌دادند (توفیقی، ۱۳۸۷، صص ۲۴۷-۲۴۶) فیلسوفان و دانشمندان برجسته‌ای چون آن ماری شیمل، کارلایل، راجربیکن و داوسون با درک تعالیم نورانی نبی‌اکرم (ص) زبان به تعریف ارزش‌های عالی اسلام گشودند و نشان دادند که منطق الهی رسول الله (ص) از هر ابزار

دیگری کارآمدتر است (صمیمی، ۱۳۹۳، ص ۵۰۸) برخی از نویسندگان مغرض و حسود فراموش کرده اند که موضوع اولین قرارداد رسمی پیامبر اعظم (ص) در عربستان غرق در جهالت و کفر و بت پرستی، کینه و دشمنی، آشتی دادن دو قبیله اوس و خزرج بود که با نام پیمان عقبه در سال ۱۲ بعثت منعقد شد (ضیائی، بیگدلی، ۱۳۸۹، ص ۳۸) آن ها از تعالیم اسلام خبر ندارند که چهار ماه از سال به عنوان ماه های حرام اعلام شده که همه باید سلاح ها را بر زمین بگذارند و افکار صلح آمیز را پذیرا شوند. در این جا به این نکته تصریح می کنیم که هر آن چه که به عنوان منابع حقوق بین الملل در اسلام شناخته شده همانا منابع حقوق جنگ در اسلام نیز به شمار می روند (ضیائی بیگدلی، ۱۳۸۹، ص ۱۴۰). این منابع ارزشمند و عالی عبارتند از: کتاب (قرآن کریم) به ویژه تفاسیر قرآن به قلم نویسندگان تفسیر المیزان، تفسیر تبیان شیخ طوسی، تفسیر کشف زمخشری، تفسیر امام فخر رازی، تفسیر بیضاوی و مجمع البیان شیخ طبری و سنت که همانا گفتار یا کردار و یا تقریر پیامبر خاتم (ص) و امامان معصوم (ع) است و اجماع دانشمندان اسلامی و در آخر عقل قرار دارد (ضیائی بیگدلی، ۱۳۸۹، صص ۳۱-۳۰-۲۷). آیات ۱۲۴ و ۱۶۹ سوره آل عمران و آیه ۱۴۵ سوره انفال از مصادیق منابع کتاب در اسلام راجع به جنگ است (ضیائی بیگدلی، ۱۳۸۹، صص ۱۴۴-۱۴۳).

مبحث سوم: خلاصه ای از محتوای کنوانسیون های بین المللی راجع به حقوق جنگ:

اهم و جمع بندی کنوانسیون های بین المللی رعایت الزامات ذیل را یادآوری می کنند:

- ۱- اعلان رسمی جنگ از سوی فرماندهان
- ۲- بیان دلایل موجه برای جنگ یا علت آغاز جنگ
- ۳- اطلاع رسانی به دیگر کشورها برای حفظ بیطرفی (ضیائی بیگدلی، ۱۳۸۰، ص ۸۳)
- ۴- تحت حمایت بودن غیر نظامیان بر اساس مقررات حقوق بین الملل (قربانیان جنگ)
- ۵- احتساب همه افراد بشر به عنوان غیر نظامی در صورتی که عضو نیروهای مسلح نباشند
- ۶- توزیع ماسک ضد بمبهای شیمیایی یا بمبهای کثیف
- ۷- احداث پناهگاه برای مقابله با بمباران هوایی یا هسته ای
- ۸- انتقال مردم غیرنظامی به مناطق امن
- ۹- حفاظت از مناطق بهداشتی و محل اقامت و مداوای بیماران، معلولان، کودکان، زنان باردار، و سالخوردهگان
- ۱۰- اعلام خطر فوری، تخلیه اماکن، برقراری مناطق امن یا پرواز ممنوع و گندزدایی مواد شیمیایی
- ۱۱- احترام به کرامت انسانی به صورت منع تهدید و تجاوز یا نثار کردن توهین یا هر اقدام اجباری توأم با خشونت
- ۱۲- ممنوعیت اعمال فشار روانی و جسمانی

- ۱۳- ممنوعیت شکنجه، مثله، آزمایشات پزشکی غیر درمانی و ممنوعیت هر نوع آزار بدنی
- ۱۴- منع مجازات جمعی، اقدام تلافی جویانه و گروگانگیری افراد غیر نظامی
- ۱۵- تسهیل در ارائه خدمات کمیته بین‌المللی صلیب سرخ و جمعیت صلیب سرخ ملی
- ۱۶- ممنوعیت ترور و وحشت میان غیرنظامیان به صورت وانمود کردن به اجرای مراسم اعدام
- ۱۷- قطعی و گرسنگی دادن غیرنظامیان همانند گرسنگی دادن مردم لنینگراد، استالینگراد و سن پترزبورگ توسط ارتش و رماخت آلمان نازی در جنگ جهانی دوم
- ۱۸- منع استفاده از افراد به عنوان سپر انسانی در جنگها
- ۱۹- حمایت از بیگانگان به صورت حق بهره برداری از مراقبت‌های بهداشتی و پزشکی و آزادی در انجام مراسم مذهبی و توزیع جیره غذایی مناسب و مکفی
- ۲۰- حمایت از پناهندگان و افراد بدون تابعیت، کودکان، زنان، روزنامه نگاران و پزشکان بدون مرز(ضیایی بیگدلی، ۱۳۸۰، صص ۱۲۹ تا ۱۲۰)

مبحث چهارم: چکیده ای از آموزه های فقهی اسلام در مورد حقوق جنگ:

تاریخ فراموش نکرده که زمانی فرانسیسکو ویتوریا در قرن پانزدهم فریاد می‌زد که باید کلیه اسرای مسلمان را بدون ترحم نابود کرد و بچه‌ها و زنانشان را به بردگی کشانید (ضیایی بیگدلی، ۱۳۸۰، ص ۱۳۸) در حالی که در هیچ عصری از تاریخ حتی یک مورد یا نمونه از کشتن اسرای جنگی و تجاوز به زنان و سوء استفاده از کودکان در جنگها توسط مسلمانان مشاهده نشد و مسلمانان با رفتار توأم با بخشش خود عظمت اعتقادات محکم دینی را به اثبات رساندند. رفتار بزرگوارانه صلاح‌الدین ایوبی با پیمان شکنان معاهده صلح در بیت المقدس در سالهای ۱۰۹۸ تا ۱۲۷۰ میلادی نمونه‌ی از اقیانوس بزرگواری مسلمانان در طول تاریخ است. اما مطلب قابل توجه در باب مقررات فقهی اسلام در یک نگاه گذرا عبارتند از:

ممنوعیت از بین بردن مردم غیر نظامی کشور متخاصم

ممنوعیت کشتن جنگجویانی که مکلف و مجبور به حضور و جنگیدن در میدان جنگ شده‌اند

ممنوعیت تکه تکه کردن اندامهای اجساد دشمنان

ممنوعیت ویران سازی اماکن دشمن که کاربرد نظامی ندارند

ممنوعیت از بین بردن حیوانات

ممنوعیت محاصره اقتصادی

عدم جواز استفاده از هرگونه سم علیه متخاصمین

ممنوعیت صدمه به مراکز مذهبی متخاصم

اعطای امان به کسی که قصد جنگ ندارند

۱۰- آزادی بدون قید و شرط کسانی که اسلام آورند

۱۱- عدم جداسازی اسراء از خانواده هایشان

۱۲- دادن آب و غذای مناسب و کافی و ممنوعیت هر نوع گرسنگی دادن

۱۳- رسیدگی سریع به مجروحان جنگی

۱۴- مبادله اسراء در اولین فرصت (ضیایی بیگدلی، ۱۳۸۹، صص ۱۶۲ تا ۱۵۲)

در نهایت به این نکته باید عنایت داشت که در حقوق اسلام این اجازه داده نشده که برای موفقیت بر خصم از هر نوع اسلحه ای بهره گرفت. بنابراین مسموم سازی آب آشامیدنی یا به آتش کشیدن دشمن و رفتارهای مشابه آن با روح اسلام تعالیم و پیامبر اکرم (ص) مغایرت داشته و دارد (محقق داماد، ۱۳۸۱، ص ۱۰۸).

نتیجه‌گیری

بدون اغراق آموزه‌های فقهی اسلام در باب حقوق جنگ بسیار قدیمی‌تر و پیشرفته‌تر از مقررات کنوانسیون‌های بین‌المللی است به این ترتیب که قدمت مقررات کنوانسیون‌های حقوق بشر دوستانه در زمان جنگ بیش از ۵۰۰ سال نمی‌باشد در حالی که در جهان اسلام سابقه‌ای نزدیک به ۱۴۴۰ سال دارد آن هم با آن ظرافت خاص و این که مقررات مربوط به حقوق جنگ در اسلام با ضمانت اجرای نیرومندی چون ایمان و باور اعتقادی جنگجویان گره خورده و از عمق جان به آن باور دارند. به نظر می‌رسد که مقررات بین‌المللی در حفظ جان و مال افراد در زمان جنگ برای کامل‌تر شدن باید به آموزه‌های اسلام مراجعه کند و زوایای پنهان خود را با روشنگری‌های حقوق اسلام روشنی بخشد.

در بهترین شرایط که مسلمانان به اذن خداوند قادر شدند وارد مکه شوند پیامبر (ص) اجازه انتقام، قتل، شکنجه، بیرون کردن، شلاق زدن، مصادره کردن اموال خصوصی را به فاتحین مسلمان مکه نداد و مسلمانان با استعانت از تعالیم پیامبر (ص) شاهکاری از رفتار خردمندانه اسلامی را در تاریخ جهان رقم زدند. بنابراین، این مطلب صحت دارد که صلح طلبان جهان و پیامبران الهی تلاش داشتند از خشونت بشر در جنگها بکاهند که تا حد زیادی نیز کامیاب شده‌اند. با این حال ضمانت اجرای متنوع مقررات حقوق بین‌الملل در باب حقوق جنگ در بسیاری از موارد ضعیف عمل می‌کند و شاهد ادعا ارتکاب نسل‌کشی و جنایاتی است که در طول ۳۰ سال گذشته جهان شاهد آن بوده و صحنه‌های تکان‌اجساد در خیابان‌ها و خط مقدم نبردها، اعدام‌های جمعی و تجاوزات جنسی به زنان و اطفال بیگناه نشان می‌دهد که علیرغم فوق‌العاده بودن مندرجات مقررات بین‌المللی راجع به حقوق جنگ فاصله زیادی از تئوری تا عمل به مقررات داریم به ویژه که ضمانت اجرای این مقررات در بیشتر مواقع حالت توصیه‌ای دارند و در بسیاری از حوادث فقط به یک اعلام محکومیت ساده و فراموش کردن کل جنایات و بی‌تفاوتی جهانی ختم می‌شود.

به نظر می‌رسد که وقت آن رسیده که جهان اندکی به خود آید و با تقویت احساس مسئولیت مانع تکرار فجایعی بدتر از صحنه‌های جنگهای رو در رو و خون‌بار گردد. بنابراین پیشنهاد می‌شود که در اسرع وقت مقررات بین‌المللی با مقررات موجود در اسلام منطبق گردند تا به نقض حقوق جنگ که همان اخلاق در جنگ است خاتمه داده شود و اگر نیم‌نگاهی به آموزه‌های نورانی و حیات بخش اسلام داشته باشیم قطعاً مقرراتی که وضع می‌کنیم، عاقلانه‌تر، سودمندتر با قابلیت اجرای بالا خواهیم بود و برای تحقق این آرمان وقت آن رسیده که تعالیم پیامبران الهی و به ویژه آموزه‌های نبی اکرم (ص) و اسلام در فهرست منابع حقوق بین‌الملل در ماده ۳۸ اساسنامه دیوان بین‌المللی دادگستری گنجانده شود بدین ترتیب ثابت خواهد شد که اسلام در هزاره سوم چه قدرتی برای بهبود روحیات انسان‌ها و اصلاح رفتارهای بشری دارد.

فهرست منابع

- قرآن کریم
- ۱. توفیقی، حسین، آشنایی با ادیان بزرگ، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت) و مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی و موسسه فرهنگی طه و مرکز جهانی علوم اسلامی، چاپ یازدهم، ۱۳۸۷، تهران
- ۲. صمیمی، مینو، محمد (ص) در اروپا، ترجمه عباس مهرپویا، انتشارات اطلاعات، چاپ چهارم، ۱۳۹۳، تهران
- ۳. ضیایی بیگدلی، محمدرضا، اسلام و حقوق بین الملل، کتابخانه گنج دانش، چاپ نهم، ۱۳۸۹، تهران
- ۴. ضیایی بیگدلی، محمدرضا، حقوق بین الملل عمومی، انتشارات گنج دانش، چاپ چهل و نهم، ۱۳۹۳، تهران
- ۵. ضیایی بیگدلی، محمدرضا، حقوق جنگ (حقوق بین الملل مخاصمات مسلحانه)، انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی، چاپ دوم، ۱۳۸۰، تهران.
- ۶. ظریف، محمد جواد و سجادپور، سید محمداکظم، سازمان های بین المللی، بنیاد حقوقی میزان، چاپ اول، ۱۳۸۹، تهران
- ۷. ماه پیشانیان، مهسا، مطالعات صلح مقدمه ای بر مفاهیم، گستره و نظریات، انتشارات خرسندی، چاپ اول، ۱۳۹۰، تهران
- ۸. محقق داماد، مصطفی، جایگاه حقوق بشر دوستانه در علم سیر اسلامی، بررسی تحولات اخیر حقوق بشر دوستانه بین المللی مجموعه مقالات نخستین همایش حقوق بشردوستانه بین المللی در دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، نشر سرسم، چاپ اول، ۱۳۸۱، تهران
- ۹. مسائلی، محمود و ارفعی، عالیه، زیر نظر محمدرضا دبیری، جنگ و صلح از دیدگاه حقوق و روابط بین الملل، موسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه، چاپ دوم، ۱۳۷۳، تهران.